

Vytautas KARDELIS

Vilniaus universitetas

DĖL GALINIŲ *le JUNGINIŲ RAIDOS ŠIAURĖS RYTŲ VILNIŠKIŲ ŠNEKTOSE

§ 1. Paskutinis etapas, kurį reikėtų aptarti nagrinėjant *le junginių raidą šiaurės rytų vilniškių šnektose, yra sinchroninė žodžio vidurio $l-V^{in}$ ir žodžio galo $l-V^{bl, bl}$ pozicija. Šis aptarimas būtų ne tik nuosekli iki šiol keltos junginio *le neutralizacijos hipotezės (žr. Kardelis 1998, 175–183; 2001, 141–150; 2003, 107–113) tęsia, bet ir tam tikras jos verifikavimas. Rašinyje apsiribojama tik *le junginio raidos analize, nes *re ir *se junginių distribucija kiek skiriasi ir jai detaliam aprašyti dar reikia išsamesnių duomenų¹. Liekama prie vidinės rekonstrukcijos metodo, todėl kol kas atsisakyta aptariamų faktų lyginimo su kitomis šnektomis.

§ 2. Visų pirma reikėtų priminti seniai dialektologijoje žinomus ir interpretacijos sulaukusius faktus. Visame šiaurės rytų vilniškių plote² sinchroninėje sistemoje junginio, kurį sudaro priebalsis *l* ir balsis *i* (trumpas, pusilgis ar ilgas), distribucija yra vienoda. Bent iki šiol kokių nors išskirtinių atvejų nėra užfiksuota. Visų minėtojo tipo junginių distribucija yra tokia: negaliniuose skiemenyse galimi tik $l-V^i$ ir $l-V^{in}$ tipo junginiai, pvz.: *l̃.pa*, *pl̃.kas*, *lintà*, *liñgvas*, *liñksta*. Galiniuose skiemenyse, be $l-V^i$ ir $l-V^{in}$ tipo junginių, pvz.: *galì*, *ti·lì*, *bró·li*, *mó·lin*, *ta.lĩ·n*, galimi junginiai, kuriuos sudaro priebalsis *l* ir balsio *i* alofonas³ *yl*, t. y. $l-V^{bl, bl}$, pvz.: *sá.ulyl*, *sá.ulyl*, *vařyl*, *varl̃yl*. Galiniai $l-V^{bl, bl}$ junginiai yra ribotos distribucijos, t. y. tik tam tikrose linkniuojamose formose (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Galinių $l-V^{bl, bl}$ junginių distribucija

Vardažodžiai	<i>yl</i>	<i>yl</i>	
<i>ē</i> kamieno vns. gal.	+		<i>sá.ulyl</i> , <i>keĩl̃yl</i> , <i>skarà·yl</i>
<i>ē</i> kamieno vns. įn.		+	<i>sá.ulyl</i> , <i>keul̃yl</i> , <i>skaral̃yl</i>
<i>o</i> kamieno vns. vt.		+	<i>gal̃yl</i> , <i>at̃·l̃yl</i>
Veikiamieji dalyviai			
vns. vard.	+		<i>atské·l̃yls</i>
dgs. vard.	+		<i>atské·l̃yl</i>

¹ Galima tik pasakyti, kad distribucijos skirtumai greičiausiai yra nulemti chronologijos.

² Dėl termino ir ploto ribų žr. Kardelis 2003, 107–113.

³ Kad *yl* tėra fonemos *i* alofonas, atskirai įrodinėti nereikia – jis visiškai priklausomas nuo pozicijos.

§ 3. Diachroninė junginių distribucija yra buvusi kiek platesnė už sinchroninę. Į atskiras grupes pirmiausiai reikėtų skirti sinchroninius *li* ir *lin* tipo junginius, kurie diachronijos požiūriu dalijami į etimologinius ir antrinius.

Pirmąją *li* junginių grupę sudaro galiniai ir negaliniai etimologiniai *li* junginiai. Jie jokių neaiškumų nekelia, nes $l-V^{i.i.l}$ pozicijoje nei konsonantizmo, nei vokalizmo kitimų nėra buvę (žr. Kardelis, 2001, 141–150). Antroji grupė – antriniai galiniai *li* junginiai, kilę iš **lē* ir paprastai esantys veiksmažodžiuose, taip pat nėra problemiški (žr. ten pat).

Negaliniai *lin* tipo junginiai, diachroniškai žiūrint, dalijami dar į tris grupes: 1) vieni yra kilę iš etimologinio junginio *lin* (plg. *glinda*); 2) kiti – iš junginio **len-IC^T* (plg. *lintà < *lentà*); sinchroniškai šių grupių junginiai yra visiškai sutapę ir jų kilmę galima suvaikyti tik lyginant su kitų tarmių formomis; 3) trečioji grupė, sinchroniškai užsimaskavusi, yra junginys **len* pozicijoje **len-IC^S*, kur reikėtų tikėtis sinchroninio junginio *li*. Tačiau pavyzdžių šiai grupei pailustruoti beveik nėra, išskyrus abejotiną *līšei (lešiai)*. Galinių $l-V^{in}$ junginių grupėje dvigarsiai yra antriniai, o diachroniškai žiūrint tam tikru metu čia yra buvusi $l-V^i$ pozicija, kuri taip pat keblumų nekelia. Distribuciją galima apibendrinti 2-oje lentelėje.

2 lentelė. Diachroninė junginių **le* distribucija

1.	Etimologiniai <i>li</i> junginiai		
1.1.		negaliniai	<i>līpa, plīkas, līka., plīši., slidūs</i>
1.2.		galiniai	<i>bróli</i>
1.3.	Antriniai <i>li < *ē</i>	galiniai	<i>ti·lī, galī</i>
2.	Etimologiniai <i>lin</i> junginiai	negaliniai	<i>glinda</i>
3.	Antriniai <i>lin</i> junginiai		
3.1.	<i>*len-IC^T</i>	negaliniai	<i>lintà, liņgvas</i>
3.2.	<i>*len-IC^S</i>	negaliniai	<i>*līšei</i>
3.3.	<i>lin < *lina</i>	galiniai	<i>ta.līn, sme.liñ</i>

§ 4. Taigi negalūninių ir galūninių **len* junginių raida yra pasukusi skirtingu keliu, nors, žiūrint iš istorinės fonetikos taško, šių junginių kitimas yra tos pačios prigimties ir baigęsis tuo pačiu rezultatu – susiaurėjimu. Skirtingas raidos rezultatas priklausė nuo pozicijos. Negalūniniai junginiai **len* (kaip ir kiti **an, en* tipo junginiai) pozicijoje **len-IC^T* susiaurėjo ir virto *lin* tipo junginiais, o žodžio gale (ir greičiausiai pozicijoje **len-IC^S*) susiaurėjo ir virto *li*. Štai čia ir kyla pirmoji problema – negalūninių ir galūninių **len* junginių tarpusavio santykis. Pagal sinchroninius faktus išeitu, kad negalūninių junginių „kietinimas“⁴ nepaveikė, o galinius yra paveikęs, plg. *lintà* ir *sáulbi*.

⁴ Kol kas bus vartojamas tradicinis terminas – kietinimas.

Literatūros šiuo klausimu nėra daug. Be „Lietuvių dialektologijoje“ minimų faktų (žr. Z i n k e v i č i u s 1966), išsamiausi yra K. Morkūno svarstymai (žr. M o r k ū n a s 1960, 5–59). Jis, tiesa, šį reiškinį nagrinėjo didesnėje teritorijoje, bet kai kurie teiginiai tinka ir čia kalbamam vilniškių plotui⁵. Junginių *lin* negaliniuose skiemenyse ir *lbt* galūnėje susiformavimas aiškinamas iškelus dvi sąlygas, kuriomis toks virtimas tegalėjo vykti: „1) jei žodžio galas ilgiau negu šaknis išlaikė *an*, *en* vartimo dvigarsiais *un*, *in* pirmąją stadiją – dvigarsius *on*, *en*, arba 2) jei žodžio galo *an*, *en* virtimas dvigarsiais *un*, *in* (taip pat per pereinamąjį laipsnį *on*, *en*) prasidėjo šiek tiek vėliau už tų pačių šaknies dvigarsių vartimą“ (M o r k ū n a s 1960, 44).

§ 5. Kol kas palikus nuošaliau šias prielaidas ir atsiribojus nuo platesnės medžiagos, pateikiamos minėtame straipsnyje ir turint prieš akis tik sinchroninę situaciją, susiklosčiusią šiaurės rytų vilniškių plote, galima daryti tokią chronologinę išvadą: negaliniai junginiai turėjo susiaurėti dar neprasidėjus „kietinimui“. Priešingu atveju negaliniuose skiemenyse reikėtų laukti formų **luntà*, **sluñksti.s*, **luñgvas*, tačiau visame plote yra *lintà*, *sliñksti.s*, *liñgvas*. Kadangi junginių su *lbt* yra žodžio gale, tai juos, be abejonės, turėjo užklupti „kietinimo“ banga. Raidos grandinę būtų galima nusakyti taip: 1) negaliniuose skiemenyse prasideda **len* junginių siaurėjimas ir virtimas *lin* (tuo metu „kietinimo“ procesas dar nėra prasidėjęs); 2) prasideda „kietinimas“, bet jis neapima jau susiaurėjusių *lin* junginių ir liečia tik žodžio galo junginius; 3) toliau prasideda jau „sukietėjusių“ žodžio galo junginių siaurėjimas; galutinis rezultatas – dabartinė sinchroninė sistema⁶. Schematiškai ši grandinė galėtų atrodyti taip:

1 s c h e m a. Negalinių ir galinių **len* junginių chronologinis santykis

Kitimai	Negaliniai skiemenys		Galiniai skiemenys	
Sinchroninis pjūvis A	<i>*len</i>		<i>*len</i>	
1. negalinių junginių siaurėjimas		+ (<i>lin</i>)		- (<i>*len</i>)
2. „kietinimo“ procesas		- (<i>lin</i>)		+ (<i>*lɛ(n)</i>)
3. galinių junginių siaurėjimas		- (<i>lin</i>)		+ (<i>lbt</i>)
Sinchroninis pjūvis B		<i>lin</i>		<i>lbt, lbt</i>

Nors tokia interpretacija ir atrodo schematiška, bet remiantis sinchroniniais faktais kitaip aiškinti negalima. Tvirtesnę išvadą padaryti trukdo ir mažai pavyzdžių su negaliniais *lin* junginiais ir, kaip jau sakyta, beveik nėra patikimai iliustruojančių junginio raidą pozicijoje **len -/C^s → (*li -/C^s?)*. Suprantama, kad negalinių ir galinių junginių siaurėjimas negalėjo būti chronologiškai labai tolimas, nes jis yra tos pačios fonetinės

⁵ Pagrindinis tyrimo tikslas buvo nustatyti *l* kietėjimo pradžia.

⁶ Žodžio galo situacija yra sudėtingesnė negu negalinių skiemenų, nes čia dar prisideda ir akūtinų galūnių trumpėjimas. Tačiau šis kitimas analizei nėra svarbus.

prigimties reiškiny. Tačiau abiejų minėtų sąlygų sujungti negalima, nes rekonstruojant pereinamąjį laipsnį abiem pozicijoms tuo pačiu metu, atsižvelgiant į turimus faktus, raida vis tiek turėjo vykti pagal anksčiau nusakytą chronologinę tvarką: siaurėjimas, tegu ir per pereiginį laipsnį, prasideda negaliniuose skiemenyse ir turi baigtis iki galo, kitaip iš paskos slenkanti „kietinimo“ banga turėjo neišvengiamai užkabinti negalinių skiemenų pereinamąjį laipsnį. Vis dėlto patikimiau likti prie antrosios sąlygos, t. y. kad negalinių junginių siaurėjimas buvo kiek ankstesnis negu galinių. Ilgiau išlikęs pereinamasis laipsnis žodžio gale apskritai atrodo keistokai, nes paprastai žodžio galas linkęs kisti greičiau. Čia turbūt ir yra didžiausias šios hipotezės prieštaravimas, kad kitimas žodžio gale prasideda vėliau. Kodėl taip atsitiko, mėginsime šį klausimą pagvildinti.

§ 6. Sinchroninė situacija *an, en* junginių siaurėjimą verčia rikiuoti nuo negalinės link galinės pozicijos. Be to, minėtoje literatūroje aptarta **len* junginių rekonstrukcijos eiga yra ne visai nuosekli, operuojama tikta *an, en* junginiais. Aiškinantis **len* junginių raidą, negalima pamiršti ir nosinių balsių bei jų ir „kietinimo“ santykio. Reikia pasakyti, kad galinių ir negalinių nosinių balsių siaurėjimo chronologijos klausimas lieka, nes rasti į jį atsakymą nėra patikimų duomenų. Tik pagal visą turimų faktų logiką galima spėti, kad siaurėjimas taip pat turėjo prasidėti negaliniuose skiemenyse. Tačiau dabar svarbiausia įstatyti „kietinimą“ į naują chronologinę kitimų grandinę. Ją galima rekonstruoti taip: 1) **an, en -/C^{S#} → 2) *q, ɛ -/C^{S#} → 3) *u, i -/C^{S#} → 4) u, u, i, i -/C^{S#}* (**an, en* junginių virtimas nosiniais balsiais, jų siaurėjimas ir denazalizacija; plg. Girde-nis 1991, 33–34). Aišku, kad „kietinimas“ į grandinę turi būti įterptas prieš siaurėjimą. Taigi lieka dvi pozicijos, kur „kietinimas“ galėjo veikti – pirmoji ir antroji. Jeigu „kietinimas“ būtų prasidėjęs pirmojoje pozicijoje, tai junginys **len*, turėjo virsti **lan → *lq → *lɥ → *lu*. Taip sinchroniškai nėra, vadinasi „kietinimą“ reikia kelti į antrąją poziciją ir sieti su nosiniais balsiais. Remiantis šiais balsiais galima patikslinti negalinių ir galinių **an, en* junginių kitimo santykį. Motyvas, kad siaurėjimas pirmiau prasidėjo ne žodžio gale, galėtų būti kaip tik nosinių balsių formavimasis. Galinių **an, en* junginių siaurėjimas šiek tiek atsiliko nuo negalinių junginių siaurėjimo todėl, kad galinių junginių kitimas turėjo viena grandimi daugiau⁷, plg. **an, en → un, in* ir **an, en → *q, *ɛ → *u, *i*. Taip galima motyvuoti negalinių ir galinių **len* junginių distribucijos ir chronologijos skirtumą.

⁷ Įprasta manyti, kad nosinių balsių siaurėjimas prasidėjo nuo žodžio galo. Pagrindinis argumentas yra junginių **an, en* kitimo geografija. Pietiniai aukštaičiai yra susiaurinę buvusius nosinius balsius, tačiau negalinių **an, en* junginių, atvirkščiai negu rytų aukštaičiai, nesusiaurino. Tačiau šie duomenys vargu ar turi patikimos įrodomosios galios. Be abejo, galima sakyti, kad nosinių balsių siaurėjimas prasidėjo būtent nuo žodžio galo pietų aukštaičių teritorijoje, o vėliau – rytų aukštaičių plote, kur išplito dar ir negaliniuose skiemenyse. Tačiau lygiai taip pat galima teigti, kad siaurėjimas prasidėjo negaliniuose skiemenyse rytų aukštaičių plote, vėliau išplito galiniuose skiemenyse ir ši banga pasiekė pietų aukštaičius. Faktinė medžiaga vienodai gerai gali paremti ir vieną, ir kitą prielaidą.

§ 7. Fonetiškai aiškinant šių junginių susiformavimą yra vienintelis patikimas kelias, kuriuo paprastai ir einama: **saulen* → **saulēn* → (kietinimas) → **saulen* → **saulьm* → *saulь*. Klausimas tarsi ir išspręstas. Tačiau čia kliūva viena fonetinės rekonstrukcijos (dar be nosinių balsių) grandis – jau minėtas pereinamasis laipsnis **lę*. Fonetiniam aiškinimui šis laipsnis yra labai svarbus, nes be jo negalima suprasti, kaip atsirado galiniai junginiai *lь*, *lь*. Tik remiantis pereinamuoju laipsniu galūnėje turimus junginius *lь*, *lь* fonetiškai galima kildinti taip: **len* → **lęn* → **len* → **lьm* → *lь*, *lь* (plg. M o r k ū n a s 1960, 43). Jeigu tos pereinamosios grandies nebūtų, liktų neaišku, kaip susieti „kietinimą“ su siaurėjimu ir iš ko kildinti junginius *lь*, *lь*; neliktų aiškaus fonetinio motyvo šiems junginiams atsirasti. Juk galiniai *lь* junginiai, paisant tradicinio „kietinimo“ pozicijų, fonetiškai galėjo atsirasti tik iš siauro varianto. Čia ir yra esminis dalykas, leidžiantis suabejoti tradiciniu aiškinimu.

§ 8. Prieš tai dar reikėtų pažiūrėti, kuo remiantis rekonstruojama ta pereinamoji grandis. Galima sakyti, kad argumentas galėtų būti tų pačių galinių *lь* junginių egzistavimas. Tačiau tai ėjimas uždaru ratu, nes viena kitimo grandis motyvuojama kitimo rezultatu ir atvirkščiai. Svarsnis argumentas yra dabartinė, sinchroninė tarmių medžiaga. Buvus pereinamąjį laipsnį rodo tai, jog „šią stadiją iki šių dienų išlaikė dalis rytų aukštaičių tarmių“ (plg. M o r k ū n a s 1960, 43)⁸. Tačiau vargu ar sinchronija iš tikrųjų rodo tą pereinamąjį laipsnį. Ar tai nėra tiktai faktas, kad vienoje tarmėje junginiai susiaurėjo visiškai, kitose – tik iki tam tikro laipsnio⁹. Kažin ar toks sinchronijos perkėlimas į diachroniją šiuo atveju yra stiprus argumentas pagrįsti pereinamąjį laipsnį. Kas kita, jeigu į diachroniją keliamos sinchroninės išimtys, kurios iš tikrųjų ir yra tam tikri diachroninių procesų žymikliai. Chronologinis negalinės ir galinės pozicijos santykis, matyt, savaime rodo, kad *an*, *en* junginiai susiaurėjo ir virto *un*, *in* be jokio

⁸ Turima galvoje formos *lont(a)*, *lōnk(a)s*, *švente* ir pan.

⁹ Geras pavyzdys galėtų būti baltiškojo **a*· refleksai šiaurės rytų vilniškių tarmėje (plg. U r b a n a v i č i e n ė 2000, 125–134). Čia jie įvairuoja nuo *a*· iki *ɔ*·, tačiau kiekviena šnektą turi savo variantą, atitinkamą vietą šiam balsiui sistemoje ir galima manyti, kad ji yra sustabdžiusi kokį nors pereiginį laipsnį. Tačiau kažin ar ši įvairovė įrodo, kad šnektose, dabar turinčiose siaurąjį *ɔ*·, balsio **a*· siaurėjimas vyko kokiais nors etapais. Ta įvairovė yra tiesiog skirtingas siaurėjimo proceso rezultatas. Vargu ar galima teigti, kad šnektos yra tam tikro pereinamojo laipsnio stadijoje, kol nėra galutinio rezultato. Geriausias rodiklis galėtų būti šnektos, dar turinčios ilgąjį *a*·. Į klausimą apie pereinamuosius laipsnius geriausiai galima atsakyti stebint jų tolesnę raidą. Tačiau visiškai neaišku, ar tose šnektose siaurėjimas apskritai įvyks ir kaip jis vyks. Apskritai, pereinamųjų laipsnių problema, ko gera, priklauso nuo požiūrio ir metodo. Sakykim, turime žemutinių balsių įvairovę šiaurinių vilniškių plote: *a*·, *ā*, *ɔ*·, *o*·, *e*·, *ẽ*·, *ē*· ir pan. Tačiau jeigu žiūrime į atskirą šnektą kaip į atskirą sistemą, tai ta „įvairovė“ pasiskirsto po atskiras šnektas ir, svarbiausia, tam tikrai šnektai yra būdingas tik vienas kuris, o ne visi ar keli variantai. Tokiu atveju atskiri žemutinio pakilimo balsiai atskirose šnektose yra fonemos, turinčios savo vietą ir funkciją sistemoje. Jeigu į šnektas žiūrime kaip į vientisą, tam tikromis ypatybėmis susietą kalbinį plotą, kuris visas turi kokį nors sisteminių (pvz., fonologinių trijų ilgumų) pagrindą, tai tada ši įvairovė bus tik vienos archifonemos variantai.

pereinamojo laipsnio. Tai buvo tiesiog be išimčių vykęs fonetinis kitimas, kur junginiai **an*, *en* negaliniuose skiemenyse susiaurėja iki *un*, *in*, pozicijoje $-/C^S$ ir žodžio gale **an*, *en* virsta nosiniais **a*, **e*, kurie vėliau irgi siaurėja iki **u*, **i*. Taip išnyksta ir chronologinis prieštaravimas, nes junginių kitimas galėjo prasidėti maždaug vienu metu: negaliniai junginiai siaurėjo, galiniai virto nosiniais balsiais, tik jų siaurėjimas buvo kiek vėlesnis.

§ 9. Labiau gilintis į pereinamojo laipsnio problemą šiuo atveju nėra būtina, nes sudarius chronologinę grandinę su nosiniais balsiais visą pereinamojo laipsnio funkcinių krūvį reikia perkelti nosiniam balsiui. Tada rekonstrukcijos grandinė atrodytų taip: **saulen* → **saulēn* → („kietinimas“) → **saulēn* → (siaurėjimas) **saulby* → (denazalizacija) *saulby*. Iš pirmo žvilgsnio niekas nesikeičia, rekonstrukcija yra sklandi ir motyvuota.

Šioje vietoje reikia grįžti prie klausimo apie siaurąjį balsio variantą. Jeigu „kietinimo“ pradžia lokalizuojama formuojantis ar jau esant susiformavusiam nosiniam balsiui, jo rezultatas turėtų būti kaip ir aptarto pirmojo varianto¹⁰: iš **lē*, prasidėjus „kietinimui“ turėjo atsirasti **lq* (toliau nuosekliai **lu* → **lu*). Fonetinis aiškinimas patenka į aklavietę, nes iš **lan* → **lq* → **lu* sinchroninės galūnės *by* fonetiškai išvesti negalima. Kitaip galėjo būti su viena sąlyga – nosinis balsis turėjo būti siauros artikuliacijos. Tokį teiginį galima paremti tik vienu argumentu – pačiu siaurėjimo faktu, tačiau taip vėl grįžtama prie pereinamojo laipsnio hipotezės. Abejones dėl nosinio balsio siaurumo galūnėje kelia tokie faktai. Paprastai junginiai *lē* yra tik kirčiuotoje (siaurojoje) pozicijoje, pvz., *lē·ke.*, *pelē*; tradiciškai jie ir kildinami iš siauro junginio. Tuo tarpu nekirčiuoti junginiai **le*, priklausomai nuo jų kiekybės¹¹, yra virtę *la* arba *la*. (pvz.: *ladē.li.s*, *la.kl.mas*) ir gali būti atsiradę tik iš nesiauro balsio. Žodžio gale šie junginiai yra ir kirčiuotoje, ir nekirčiuotoje pozicijoje, tačiau jų refleksai yra vienodi. Tuo remiantis galima daryti išvadą, kad pagal siaurumą-platumą (ir nepriklausomai nuo kirčio) galūnė nebuvo diferencijuojama. Be to, yra pagrindo manyti, jog sinchroninis *lē* kirčiuotoje pozicijoje yra antrinis ir gali būti kildinamas iš **la* (plg. *Kardelis* 2003, 107–113).

§ 10. Prie neutralizacijos hipotezės reikia grįžti ne vien dėl to, kad fonetinis aiškinimas ima strigti. Šiaip jį būtų galima grįsti tik vienu nosinio balsio siaurumo argumentu – pačiu junginiu *by* žodžio gale. Tai būtų bene vienintelė išeitis, jeigu nebūtų kito varianto, kurį teikti leidžia neutralizacijos hipotezė. Be to, būtina pasižiūrėti, kaip ji šiuo atveju atrodo visame junginio **le* neutralizacijos kontekste, ar nesikerta su žodžio galo **le* tipo junginių raida.

¹⁰ Jeigu „kietinimas“ būtų prasidėjęs pirmojoje, **len* stadijoje, tai junginys turėjo virsti **lan* → **lq* → **lu* → **lu*.

¹¹ Šiuo atveju visiškai nesvarbu, ar nekirčiuotas junginys *la*. tame sinchroniniame pjūvyje, kai vyko kalbamiųjų procesai, buvo pusilgis ar ilgas.

Pagal neutralizacijos logiką visi kitimai turėjo būti nuoseklūs, todėl nuoseklumo reikėtų laukti ir žodžio gale. Tada išeitų, kad prasidėjus neutralizacijos procesui žodžio galo **len* junginiai turėjo virsti **lan* junginiais. Kaip jau sakyta, taip neatsitiko, nes neutralizacija užklupo nosinį balsį. Pagal tą pačią neutralizacijos logiką nosinis **lę* turėjo virsti **lą*, nes nėra įrodymų, kad balsis galūnėje buvo siauras. Toliau, prasidėjus siaurėjimui, jis reguliariai ir nuosekliai turėjo virsti **lų* ir galiausiai **lu.*, **lu*, pvz., **sáulu.*, **sáulu*. Kodėl šiaurinių vilniškių plote taip neatsitiko, paaiškinti nėra sunku, jeigu į šį faktą žiūrima iš neutralizacijos taško.

Sunku pasakyti, koks laiko tarpas skyrė neutralizaciją ir siaurėjimą. Kad reiškiniai chronologiškai dėstosi būtent taip, abejoti neverta, nes kitaip, kaip jau sakyta, žodžio gale nebūtų *lɫ*, *lɮ* junginių. Tačiau absoliučioji chronologija šiuo atveju nėra tokia svarbi. Svarbiausias čia pats raidos mechanizmas, kuris turėjo atrodyti taip: po negalinių junginių susiaurėjimo prasideda neutralizacijos procesas, kuris apima žodžio galą, kur jau buvo susiformavę nosiniai balsiai. Pagal visą neutralizacijos mechanizmą jie kurį laiką galėjo egzistuoti **lą* forma. Toliau prasidėjo galinių nosinių balsių siaurėjimo procesas. Neutralizacijos pozicijoje esantys balsiai irgi turėjo keistis. Fonetiškai kitimo kelias galėjo būti vienintelis: siaurėti taip kaip ir **q* balsis, t. y. virsti *ɥ*. Tačiau toks kitimas negalėjo vykti dėl to, kad junginiai buvo užėmę neutralizacijos poziciją ir jų virtimas negalėjo būti grynai fonetinis. Visoje paradigmoje žodžio gale esantys balsiai *a*, *a* ir *q* iš tikrųjų buvo ir yra balsio *e* ir nosinio *ę* variantai neutralizacijos pozicijoje; jie, nors ir turėdami kitokią fonetinę išraišką, kito ta kryptimi, kuria kito balsis ne neutralizacijos pozicijoje (dar plg. K a r d e l i s 2003, 111–112). Nors ir turėdama žodžio gale kitokią fonetinę raišką negu kiti *ē* kamieno vardažodžiai, pvz., žodžio *sáula*. paradigma, vis tiek jai priklausė. Todėl prasidėjus siaurėjimui galininko ir įnagininko linksnių galūnė turėjo keistis būtent taip, kaip keitėsi ne neutralizacijos pozicijoje esanti tų pačių linksnių galūnė. Logiška tokio kitimo išvada – junginiai *lɫ*, *lɮ*.

§ 11. Trumpos išvados. Galinių **len* junginių raida ne tik nuosekliai siejasi su negalinių **le* tipo junginių raida, bet ir papildo viena kitą. Be to, tam tikrą vaidmenį **len* junginių kitimo procese greičiausiai turėjo ir morfologijos faktorius. Junginys *lɫ* galininko ir įnagininko linksniuose yra ir tam tikras *ē* kamieno žymiklis, užkertantis kelią kamienų mišimui. Jeigu šių junginių raida būtų pasukusi grynai fonetiniu keliu, t. y. **len* → **lan* → **lun*, tai nuo *ā* kamieno paradigmos žodžio *sáula*. paradigma skirtųsi tik vardininko linksniu. Tai irgi gali būti papildomas argumentas, remiantis junginio **len* neutralizacijos ir žodžio gale hipotezę, o ne tradicinį fonetinį aiškinimą.

ÜBER DIE ENTSTEHUNG DER AUSLAUTSVERBINDUNG *le IN DEN NORDÖSTLICHEN MUNDARTEN DES „VILNAER“ GEBIETS

Zusammenfassung

Im Aufsatz wird die Entstehungsgeschichte der Auslautsverbindung *le in den nordöstlichen Mundarten des „Vilnaer“ Gebiets besprochen. Es werden nochmals neue Argumente gesucht, um die Neutralisationshypothese zu untermauern. Die Entwicklung der Auslautsverbindung *le stellt den rein phonetischen Erklärungsansatz dieser Verbindung in Frage, und man kann das Argument aufstellen, daß es sich hier nicht um einen phonetisch, sondern wiederum einen phonologisch bedingten Prozeß handelt, nämlich um eine Neutralisation. Die im Aufsatz vorgebrachten Hintergründe und Argumente stützen die Hypothese der Neutralisation der Auslautsverbindung *le.

LITERATŪRA

Girdenis A., 1991, Žodžio galo priegaidžių kilmė ir raida lietuvių kalboje, – VI tarptautinis baltistų kongresas. Pranešimų tezės, Vilnius, 33–34.

Morkūnas K., 1960, Rytų aukštaičių pietinės tarmės fonetika, – LKK III 5–59.

Kardelis V., 1998, Pastabos priebalsių *l, r, s* rytinėse lietuvių tarmėse istorijai, – Blt XXXIII (2) 175–183.

Kardelis V., 2001, Dar dėl junginių *le, re, se* raidos uteniškių ir vilniškių tarmėse, – Blt XXXV (2) 2000, 141–150.

Kardelis V., 2003, Dėl junginių *la, le* raidos šiaurės rytų vilniškių šnektose, – Blt XXXVII (1) 2002, 107–113.

Urbanavičienė J., 2000, Vilniškių tarmės rytinių pakraščiu tarminė diferenciacija, – Kalbotyra, XLVIII (1)–XLIX (1), 125–134.

Zinkevičius Z., 1966, Lietuvių dialektologija, Vilnius.